

University of Groningen

De VVD en Europa gedurende de pioniersjaren

Harryvan, Anjo; Harst, van der, Jan

Published in:
 Liberale Reflecties

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
 Final author's version (accepted by publisher, after peer review)

Publication date:
 2020

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Harryvan, A., & Harst, van der, J. (2020). De VVD en Europa gedurende de pioniersjaren: 1948-1972. *Liberale Reflecties*, 61(1), 23-31. [???articleNumberLabel???](#) 5.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

De VVD en Europa gedurende de pioniersjaren: 1948-1972

Inleiding

De hedendaagse ambivalentie in de VVD inzake Europa is zo oud als de partij zelf. Ook tijdens de pioniersjaren van wat we nu kennen als de Europese Unie (EU) werden de voordelen van verruimde grensoverschrijdende handel in goederen en diensten in de partij algemeen onderkend, maar ook ten dele overschaduwd geacht door politieke bezwaren van velerlei aard. Gedurende de jaren vijftig distantieerde de partij zich van de bij de christendemocraten en sociaaldemocraten levende federalistische geestdrift. In de loop van de jaren zestig ontwikkelde de partij een positiever en uiteindelijk idealistisch Europa-beeld. Ze vond daarbij aansluiting bij een pro-Europese, pro-federatieve bijna-consensus.

Jaren van terughoudendheid: 1948-1958

Voor de VVD was Europese integratie in de vroeg-naoorlogse periode bepaald geen opgelegd pandoer. Waar KVP en PvdA onmiddellijk overgingen tot ruimhartige ondersteuning van de initiatieven gericht op versterking van de samenwerking in Europa, daar opereerde de net opgerichte VVD veel voorzichtiger. Het was vooral de in 1948 aangetreden minister van Buitenlandse Zaken, Dirk Stikker, die aanspoorde tot prudentie. De Groningse liberaal en zakenman Stikker bepleitte in zijn ministersfunctie vooral het aanknopen van nauwe banden met de Verenigde Staten en zette zich met hartstocht in voor de oprichting van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO), die in 1949 haar beslag kreeg. Met behulp hiervan kon Nederland met overtuiging afscheid nemen van zijn vooroorlogse neutraliteitspolitiek, die algemeen als mislukt werd beschouwd. Behalve in militaire zin hoopte Stikker dat de Atlantische samenwerking zich ook zou kunnen uitstrekken tot economische aangelegenheden. En, mocht dit niet mogelijk zijn, dan was de intergouvernementele Organisatie voor Europese Economische Samenwerking (OEES), in zijn visie, het geëigende instrument om de toenadering tussen de landen van West-Europa te bevorderen.¹ De in dezelfde tijd ontwikkelde plannen

¹ J.W. Brouwer en J. van Merriënboer, '1945-1957: Europa als oplossing', in: A.G. Harryvan en J. van der Harst (red.), *Verloren Consensus: Europa in het Nederlandse parlementair-politieke debat, 1945-2013*, Amsterdam: Boom, 2013, p. 27.

voor een supranationaal of federaal Europa, vooral ingebracht ten tijde van de oprichting van de Raad van Europa, wees hij af. Hij waarschuwde dat het Europees federalisme, dat veel aanhang kreeg in Nederland, niet mocht worden tot een 'nieuwe pseudo-religie'.² Vooral de in die tijd ontwikkelde plannen gericht op politieke integratie wees hij af. Stikker werd daarbij ondersteund door partijleider Pieter Oud, die waarschuwde dat de 'Europese eenheid een teer plantje [is], dat een zorgvuldige behandeling behoeft, wil het niet bevroren bij de eerste nachtvorst'. Volgens hem was het volstrekt onduidelijk wat dat nieuwe Europa nu precies behelsde.³ Het was een van de weinige keren dat Oud zich zo concreet uitliet over Europese ontwikkelingen. Anders dan zijn partijgenoot Stikker, de minister van buitenlandse zaken, was Oud meer geïnteresseerd in aangelegenheden van binnenlandse politiek.⁴

De stellingname van Stikker en Oud was dominant, maar niet onomstreden binnen de partij. Henk Korthals, buitenlandwoordvoerder voor de VVD in de Tweede Kamer, liet zich in geheel andere bewoordingen uit. Zo uitte hij zich in 1950 op enthousiaste wijze: "Europa zal één zijn, of het zal niet zijn."⁵ Aanvankelijk had hij zijn hoop gericht op een supranationale ontwikkeling van de in 1949 opgerichte Raad van Europa. Korthals bepleitte in dit kader de opname van intergouvernementele organisaties als de Westerse Unie en de OEES in de Raad van Europa. Toen dit niet mogelijk bleek en de Raad niet de verhoopte federatieve richting bleek in te slaan, koos Korthals met overtuiging voor het plan dat de Franse minister van Buitenlandse Zaken Robert Schuman in 1950 lanceerde voor de oprichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS). Ofschoon Korthals de Nederlandse regering tijdens de onderhandelingen ondersteunde in haar streven tot instelling van een Raad van Ministers als tegenwicht tegen een mogelijk te autonoom opererende supranationale Hoge Autoriteit, was hij zeer verguld dat de weg naar een federaal Europa nu eindelijk was ingeslagen.⁶ Korthals zou zich korte tijd later ook opwerpen als voorstander van een Europees leger, via de oprichting van een Europese Defensiegemeenschap (EDG). Hij maakte zich sterk voor overbrugging van de tegenstellingen

² G.A. van der List, *De macht van het idee. De VVD en het Nederlandse buitenlands beleid, 1948-1994*, Leiden: DSWO Press, 1995, 96.

³ Van der List, p. 96; Handelingen Tweede Kamer, zitting 1948-1949, p. 1623.

⁴ Brouwer en Van Merriënboer, p. 37.

⁵ Van der List, p. 95.

⁶ H. Vollaard en G. Voerman, 'De Europese opstelling van Nederlandse politieke partijen', in H. Vollaard, J. van der Harst en G. Voerman (red.), *Van Aanvallen! naar verdedigen? De opstelling van Nederland ten aanzien van Europese integratie, 1945-2015*, Den Haag: Boom bestuurskunde, 2015, p. 152; Handelingen Tweede Kamer, zitting 1952-1953, p. 958.

tussen Frankrijk en Duitsland en hoopte met de EDG niet alleen de defensie van het Westen te versterken, maar ook Duitsland in te kapselen.⁷

Onder invloed van de discussies over het plan-Schuman zag Stikker zich genoodzaakt zijn strikt anti-supranationale stellingname aan te passen. Stikker rechtvaardigde zich door zich op te werpen als aanhanger van de stroming van het functionalisme, dat tussen het federalisme en intergouvernementalisme instond. In de functionalistische denkwijze zou integratie zich moeten beperken tot het terrein van de economie en op sectorgewijze basis moeten plaatsvinden.⁸ In dat opzicht paste de EGKS, met haar focus op de sectoren kolen en staal, goed in Stickers visie. Maar, anders dan partijgenoot Korthals, keerde Stikker zich tegen de EDG en de plannen voor een Europees leger. Hij vreesde dat dit ten koste zou gaan van de samenwerking met de Amerikanen in NAVO-verband. Bovendien was het voor Stikker ondenkbaar dat Nederland zich in politiek-militair opzicht zou opsluiten in een Europese organisatie waarvan het Verenigd Koninkrijk geen deel zou uitmaken.⁹

Dit was tevens de richting waar de VVD - en de Nederlandse regering - de komende decennia aan zou vasthouden: fervent voorstander van economische integratie, gecombineerd met scepsis ten aanzien van politiek-militaire integratie in Europa. De verhoopte deelname van het VK aan de Europese ontwikkelingen zou daarbij uitblijven. Dit werd eens te meer duidelijk toen Stikker in 1952 aftrad als minister van buitenlandse zaken en werd opgevolgd door de partijloze Jan-Willem Beyen. Beyen werd van harte ondersteund door de VVD in zijn plannen voor een Europese douane-unie en een gemeenschappelijke markt. Deze zouden de liberale doelstellingen van economische integratie met grote stappen verder brengen. Maar ook Beyen slaagde er niet in de Britten bij zijn plannen te betrekken. Het Europa dat gestalte kreeg was het kleine Europa van de Zes, dezelfde zes landen die al deelnamen aan de EGKS. Anders dan voor KVP en PvdA - de partijen die in die tijd de dienst uitmaakten in de regering - was dit voor de VVD moeilijk te accepteren. De liberalen waren bang dat het kleine Europa - met deelneming van landen als Frankrijk en Italië - te zeer zou uitgroeien tot een protectionistisch blok, daar waar de VVD aandrang op vrijhandel en het terugdringen van overheidsingrijpen. Bovendien vreesde de partij dat Britse afwezigheid de zo gekoesterde Atlantische banden met de Verenigde Staten zou verzwakken.

⁷ Brouwer en Van Merriënboer, p. 37.

⁸ Van der List, p. 97.

⁹ J. van der Harst, *The Atlantic Priority. Dutch defence policy at the time of the European Defence Community*, Florence: European Press Academic Publishing, 2003, p. 174

Deze overwegingen waren ook bepalend bij de positionering van de VVD tijdens de bediscussie van het Verdrag van Rome (1957). In de Kamerdebatten over dit Verdrag liet de partij zich van haar kritische kant zien en horen. De woordvoerders in de Tweede Kamer, F.G. van Dijk en H.F. van Leeuwen, maakten zich vooral zorgen over de vele concessies die in de onderhandelingen aan Frankrijk waren gedaan, met name als het ging om de betrekkingen met de landen van Frans-Afrika en om het protectionistische gehalte van het voorgestelde landbouwbeleid. De hoge buitentarieven zouden de Nederlandse economie veel schade kunnen opleveren.¹⁰ Bovendien rammelde de paragraaf over mededinging, volgens Van Leeuwen, “als een boerenkar op een heiweg”.¹¹ Van Leeuwen zou als enige VVD’er in de Tweede Kamer tegen het Verdrag stemmen. In de Eerste Kamer was het verzet heftiger. Daar zouden drie van de zeven liberalen tegenstemmen, onder wie senator Geert de Grooth. De Grooth vatte nog eens helder samen waar het Verdrag van Rome volgens hem en zijn partij te kort schoot:

“Vaststaat dat wij ons van de zee afkeren, dat wij het ‘mare liberum’ vergeten en een hogere barrière tegen die zee optrekken, dat wij ons gezicht wenden naar het oosten en het zuiden en niet meer naar de vrije zee, maar naar landen die zich historisch, in de 19e en 20e eeuw, hebben doen kennen als landen van protectionistische allure.”¹²

Dit citaat tekende de stellingname van de VVD aan het einde van de jaren vijftig. De partij realiseerde zich dat de Europese ontwikkeling niet te stoppen was en dat de oprichting van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) niet kon of moest worden tegengehouden. Vollaard en Voerman typeren de positie van de VVD als ‘Europragmatisch’.¹³ Maar er heersten wel grote zorgen binnen de partij. Deze waren van drieërlei aard: 1. Nederland moet zich niet opsluiten in een protectionistisch blok; 2. De EEG is bedoeld als middel tot aaneensluiting in grotere kring en niet als doel op zichzelf, Nederland moet niet lid zijn van één club, maar van verschillende clubs; 3. Politieke integratie is niet nastrevenswaardig.¹⁴

Wellicht het meest pregnant leefden deze zorgen in de kringen van de Rotterdamse en Amsterdamse haven, waar de EEG als én te klein en én te protectionistisch beschouwd werd. De Rotterdamse havenvoorzitter Van de Mandele betitelde de onderneming als ‘Een sprong in

¹⁰ Vollaard en Voerman, p. 153.

¹¹ Brouwer en Van Merriënboer, p. 58; Handelingen Tweede Kamer, zitting 1957-1958, p. 102.

¹² Ibidem; Handelingen Eerste Kamer, zitting 1957-1958, p. 83.

¹³ Vollaard en Voerman, p. 153.

¹⁴ Van der List, p. 142.

het duister'.¹⁵ In de jaren zestig evenwel zou de positie van de partij aanzienlijke veranderingen ondergaan.

Van terughoudendheid tot geestdrift: 1958-1972

Vanaf de vroege jaren zestig kan een kentering in het denken in de VVD over Europa waargenomen worden. Deze had ten dele een generationele achtergrond. De generatie van Oud en Stikker maakte plaats voor nieuwe partijleiders als Edzo Toxopeus, Molly Geertsema en Cornelis Berkhouwer, die minder wantrouwen jegens - en meer belangstelling voor - het Europese buitenland aan de dag legden. De eerste resultaten van de EEG maakten indruk. Vanaf 1 januari 1959 kwam de eerste van een reeks verlagingen van de onderlinge invoertarieven tussen de EEG-lidstaten tot stand die voor het Nederlandse bedrijfsleven fraaie exportperspectieven boden. Het erop volgende Engelse verzoek tot toetreding droeg de belofte om door middel van de EEG de gehele Westeuropese economie vrij te maken van handelsbelemmeringen aan de landsgrenzen, een vergezicht dat tot voor kort voor onmogelijk was gehouden. Op de achtergrond speelde dat het Indiëtrauma en de boosheid over het Amerikaanse beleid dat Den Haag had gedwongen de koloniale overheersing van Nederlands-Indië op te geven, begonnen te slijten. In de bewoordingen van historicus C.M. Lesterhuis: "Voor het eerst begon de VVD de naoorlogse internationale situatie te accepteren, met name de Amerikaanse hegemonie in de (Westerse) wereld."¹⁶ In deze omarming van de *pax Americana* paste de EEG uitstekend als instrument ten dienste van "een zo vrij mogelijk verkeer van personen, goederen en diensten over een zo groot mogelijk deel van de wereld".¹⁷ Zulk enthousiasme over het zich verenigende Europa kwam in de VVD weliswaar later op gang dan in de christendemocratische en sociaaldemocratische partijen, maar die achterstand werd met de inhaalbeweging begin jaren zestig ongedaan gemaakt. En ze kende behalve de economische ook nadrukkelijk een politieke dimensie; in de bewoordingen van het partijprogramma voor de Kamerverkiezingen van 1963 als een pleidooi "voor de vorming van een federaal Europa". Berkhouwer was tot de overtuiging geraakt dat Europese integratie was te beschouwen als een onstuitbare ontwikkeling, een voortvloeijsel van de voorziene steeds verdergaande liberalisatie

¹⁵ K.P. van der Mandele, 'Een sprong in het duister', in: *Economisch-Statistische Berichten*, 20.03.1957 (224-229).

¹⁶ C.M. Lesterhuis, 'Van wantrouwen tot geestdrift: de VVD en Europa', *Internationale Spectator* 36 (1982), 230-238, p. 234.

¹⁷ Lesterhuis, p. 235 .

van het verkeer van goederen, personen, diensten en kapitaal.¹⁸ Toetreding van het Verenigd Koninkrijk tot de Europese Gemeenschappen was van begin af aan een voorwaarde voor hun welslagen. Al in 1960 had Kamerlid Simon Korteweg een verenigd Europa zonder Engeland als eigenlijk onbestaanbaar betiteld. Toen Frankrijks president De Gaulle in januari 1963 de toetredingsonderhandelingen met de Britten torpedeerde maakte hij zich tot de kop van jut in de liberale Europa-beschouwingen; overigens evenals in die van de PvdA en de christendemocratische partijen. Gerry van der List observeerde over de rol van de president in het VVD-denken: “Het Franse verzet tegen de eenwording van Europa werd, meende Berkhouwer, nog immer gepersonifieerd door het Franse staatshoofd, wiens mystieke verheerlijking der staatsglorie de voorstanders van integratie evenwel niet mochten doen wankelen.”¹⁹ Met het vertrek van De Gaulle in april 1969 kwam ook het perspectief van de vurig gewenste Britse toetreding weer in het vizier.

Niet iedereen in de partij deelde het Europa-enthousiasme en het nieuwe federatieve ideaal. In de Eerste Kamerfractie onder het voorzitterschap van Harm van Riel kregen ze weinig voet aan de grond. Daar vond men dat integratie zich tot de economieën van de deelnemende staten zou dienen te beperken. Verder dan het EEG-verdrag moest men niet willen gaan. Verdergaande politieke integratie zou leiden tot aanscherping van politieke tegenstellingen en een machtsstrijd tussen de lidstaten, waarbij de grote lidstaten hun gewicht zouden doorzetten ten koste van het Nederlands belang.²⁰ In deze stellingname stond Van Riel geenszins alleen. Ook elders in de partij werden aanvankelijk zorgen geuit, vooral over het gesignaleerde protectionistische karakter van de EEG-samenwerking aan haar buitengrenzen en het gevaar dat ze een Frans-Duitse aangelegenheid zou worden waarin de kleinere landen het nakijken hadden. Greep op het partijprogramma heeft deze onderstroom niet weten te krijgen.²¹

Het nieuwe Europese idealisme beperkte zich aanvankelijk exclusief tot de intern-Europese aangelegenheden. Een rol voor het zich verenigend Europa op het wereldtoneel werd namelijk afgewezen: Europa mocht geen gesloten politiek blok worden, zulks zou de verstandhouding en

¹⁸ Brouwer en Van Merriënboer, p. 76/77; Lesterhuis, p. 236.

¹⁹ Van der List, p. 184; Brouwer en Van Merriënboer, p. 62 en 65.

²⁰ Lesterhuis, p. 237.

²¹ G.J. Timmermans, ‘Voor Nederland geen voordelen van de E.E.G.’ in: *Vrijheid en Democratie*, 28 mei 1960; Van der List, 139. De historicus Lemsterhuis constateerde dienaangaande: “Twintig jaar lang, van 1956 tot 1976, bleef Van Riel zijn mening geven over de rol van Europa in het buitenlands beleid, vanuit een visie die volstrekt verschilde van de officiële politiek van de VVD. Dit leverde hem evenwel weinig anders op dan een steeds groter wordend isolement binnen de partij.” Lesterhuis, p. 237; Van der List, p. 159.

samenwerking met de Verenigde Staten namelijk danig kunnen schaden. Ook op dit punt heerste een bijna kamerbrede overeenstemming in de Nederlandse politiek. Het denkbeeld van Europa als 'derde macht' tussen Oost en West werd afgewezen.²²

Vanaf het midden van de jaren zestig zien we evenwel ook op dit punt een verschuiving naar een sterk toenemende ambitie aangaande de rol van het zich verenigende Europa op het wereldtoneel. Op dit punt signaleren historici een spanningsverhouding tussen het prioriteren van de Atlantische solidariteit in de vorm van het vertrouwen op en steunen van Amerikaans leiderschap in de NAVO enerzijds en groeiend verlangen naar een eigenstandige rol voor Europa anderzijds. Hans Nord, secretaris van het Europees Parlement, voorzitter van de Europese Beweging in Nederland (EBN) en prominent 'Europeaan' in de VVD had in de zomer van 1961 in een partijnotitie de twee nog met elkaar weten te verzoenen: Ja, het zich verenigende Europa moest een belangrijke rol te spelen in het wereldgebeuren. Maar voorop diende te staan dat het Noord-Atlantisch bondgenootschap voor het voortbestaan van het vrije westen prioriteit verdiende. "De partij ziet de Europese eenheid dan ook mede als een middel tot versterking en betere functionering van dat bondgenootschap."²³ De in de loop van de jaren zestig groeiende waardering voor de EEG bracht ook in de VVD nieuwe inzichten. Aanjager ervan was bovenal Berkhouwer. Hij betoogde dat als de Europeanen economisch zowel als politiek nog iets op het wereldtoneel wilden betekenen nauwe samenwerking de enige mogelijkheid was: "Dat eist afschaffing, voor eens en altijd, van de soevereine separate nationale machtsstaten en maakt federeren onvermijdelijk."²⁴ Waar het VVD-verkiezingsprogramma in 1967 nog opriep tot "waakzaamheid ten aanzien van essentiële nationale belangen" toonde het programma van 1971 dergelijke terughoudendheid niet meer:

"Alleen bij een sterkere eenwording kan Europa de haar toekomstige rol in het wereldgebeuren spelen o.m. ter bevordering van de vrede en de ontwikkeling van de achtergebleven landen."²⁵

Intern weerwerk kregen Berkhouwer c.s. ook op dit punt van Van Riel. Europa, zo stelde deze, was te zwak en te verdeeld om eigenstandige machtspolitiek te bedrijven. Steun voor de hegemoniale machtspolitiek van de Verenigde Staten zou beter zijn: "De wereld wordt tot een jungle op het ogenblik dat de Verenigde Staten hun suprematie in deze wereld verliezen."²⁶

²² Brouwer en Van Merriënboer, p. 73; Handelingen Tweede Kamer, zitting 1967-1968, p. 1132.

²³ Van der List, p. 144.

²⁴ Van der List, p. 185.

²⁵ Brouwer en Van Merriënboer, p. 77.

²⁶ Lesterhuis, p. 237; Handelingen Eerste Kamer, zitting 1967, p. 353.

Doch ook op de externe dimensie domineerde Europa-idealisme voortaan de VVD-partijlijn. In dat opzicht kunnen we vanaf het eind van de jaren zestig spreken van een welhaast kamerbrede pro-federale consensus van de Nederlandse politieke partijen.

Tot besluit

De fusie van de drie executieven van de Europese Gemeenschappen in 1967 in wat toen de Europese Commissie van de Europese Gemeenschap werd kan gezien worden als een eindpunt van de pioniersjaren van het Europese project. Het denken in de VVD over Europa, in zijn interne organisatie zowel als zijn externe representatie kwam daarmee geenszins tot stilstand. Integendeel, de in het vorige deel van deze bijdrage beschouwde tendensen wonnen nog aan gewicht. Voor de organisatie van Europa werd het streven naar een federatief verband het leidende beginsel. De nieuw aangetreden partijleider Hans Wiegel verwoordde dit gedachtengoed in 1972 als volgt: "Ons Europees liberaal ideaal is en blijft een supranationale Europese regering, gecontroleerd door een rechtstreeks gekozen Europees Parlement"²⁷. De VVD wilde meer meerderheidsbesluitvorming in de Raad van Ministers en uitbreiding van de bevoegdheden van het Europees Parlement. De positie van de Europese Commissie diende te worden versterkt. Economische eenwording van Europa was niet langer voorwaarde voor politieke; beide dienden tegelijk te worden bevorderd. Geen wonder dat ten tijde van de eerste algemene verkiezingen voor het Europees Parlement in 1979 de VVD gold als de meest federaal-gezinde pro-Europese partij van het land. Eerst begin jaren negentig zou ze onder leiding van Frits Bolkestein een andere weg inslaan en een confederaal Europa als beleidsdoel naar voren schuiven: Europa als een samenwerkingsverband van onafhankelijke staten.²⁸ Daarmee verbrak de VVD toen als eerste van de grote Nederlandse partijen de quasi-consensus die het streven naar een federaal Europa op bovenstatelijke basis had belichaamd. Het denken in de partij over Europa's rol in de wereld bleef ambivalent, tot het einde van de Koude Oorlog de inrichting van een eigenstandig Europees Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid (GBVB) in het Verdrag van Maastricht mogelijk maakte.

Groningen en Den Haag, Anjo G. Harryvan en Jan van der Harst, april 2020

²⁷ Vollaard en Voerman, p. 154

²⁸ Harryvan en Van der Harst, *Verloren Consensus*, p. 164

3190 woorden